

Hetvenöt éves Debreczeni László

Renderkívüli életpályáról emlékezünk. Olyan tudományos és művészi munkásságról, amely nemzetiségi kultúránkbán társtalán, és lényegét, jelentőségét kevesen ismerik. E sorok írója az építész látásával kíván beszámolni arról, amit szakmai, baráti beszélgetések révén Debreczeni tevékenysége egy részéről megtudnia lehetett. Régi hiányosságot vél ezzel pótolni.

Debreczeni László 1903. december 18-án született Marosvásárhelyt. Szülővárosában, majd Kolozsvárott tanul, s a mai almérnököknek megfelelő technikumon szerz oklevelet 1923-ban. A kolozsvári vasúti főműhelyek szolgálatába lép mint műszaki gyakornok. Mivel másfél év után sem látja bizonyosságát annak, hogy megkapja a képesítésének megfelelő kinevezést, átmegy a Lapkiadó nyomda litográfiai részlegére — tanulónak. Grafikai tervező akar lenni. A vállalatnak viszont más elképzelései vannak; Debreczeni a próbaidő leteltével kilép. Többhónapi állástalanság után műszaki titkár lesz egy kisebb irodában. Onnan vonul be katonai szolgálatra, ami után ismét állástalanság következik...

Ez volna Debreczeni László élete első szakaszának külső kerete és folyása, amely — mint látjuk — korántsem sima és egyszerű. El kellett végeznie a műszaki iskolát, hogy megélhetését biztosítsa, de rajzbeli tehetségétől indítva az iskolai tanulás mellett művészeti tanulmányokat is folytat. A polgári iskolában megismert népi ornamentikától indul el, de mire végez, alaposan ismeri — Lechner Ödöntől Kós Károlyig — a népi építészeti és díszítőművészet értékeit ötvöző új építő- és iparművészetet. Tanulmányozta a John Ruskin eszméinek nyomán kialakult modern angol, valamint a *Kalevala* hajtásából kelt új fiatal finn művészetet, és általában a szecesszió mestereit.

Éveknek kellett eltelnie, amíg ezt a látszólag értelmetlenül és céltalanul gyűjtött tudást értékesítenie lehetett. De addig ott volt a kényszerű életpálya idegen valósága és a másfelé vonzó hivatásvágyak közti állandó feszültség nyomása. Pályaváltoztatási kísérletével is voltaképpen ezekből a krízisekből akar kiutat találni.

1927 őszén Kelemen Lajos megbízta rajz-illusztrációk készítésével a kalotaszegi Vista és Szászlóna templomáról írandó tanulmányaihoz. Akkor táruul fel Debreczeni előtt, hogy mennyi ismeretlen, kallódásra ítélt művészi érték található a falusi templomokban. Ez a felismerés számára elhatározó jelentőségű. Ettől indítva művészi kézírású emlékiratot nyújt be Makkai Sándor református püspöknek, felhívja figyelmét az egyház értékvédelmi felelősségére, s egyben felajánlja szolgálatát a műemlékek megmentése érdekében. A következő, 1928. év tavaszán már el is kezdhetné ezt a munkát, amellyel egy egész életre kötelezte el magát. Attól kezdve mondhatni állandóan úton volt, és 1940-ig több mint félezer falut járt be, és sok száz — jórészt ismeretlen — különböző jellegű és korú kő- és faépületet vizsgált meg, s határozta meg azoknak építési idejét és jelentőségét. Ezeket az épületeket (templomok, tornyok, haranglábak, templomerdők) remek készséggel le is rajzolta, s e sok száz munka nagy értékű művészi teljesítmény és tudományos alapul szolgáló dokumentum. Jó volna, ha valamelyik kiadónk vállalná megjelentetésüket. De kutatói tevékenysége nem korlátozódott kizárólag az építészeti tárgyra; kiterjedt az ötvösség, önművesség, a kovács- és textilművészet emlékeire, a faragott, festett berendezési darabokra, mennyezetekre, harangokra, régi könyvekre, a temetői sírkövekre és fejfákra is; több mint negyven különféle tervet dolgozott ki: renoválásokhoz, épületbővítésekhez, új épületekhez, berendezésekhez és iparművészeti tárgyakhoz. Hanem a sok lelkesedéssel végzett és nem kis eredményeket felmutató munkában, sajnos, hamar jelentkeztek gátló nehézségek is. Fizetéscsökkenés, hivatali nézeteltérések, anyagi küzdelmek, családi bajok állnak elő. Mindazonáltal igen sok műemlék tatarozása, följújtása neki köszönhető. 1938-ban és 1939-ben külföldi tanulmányútra megy. A következő évben katona.

1940 őszén — ha csak alkalmi megbízások alapján is — újra dolgozik, majd elvégzi az Országos Műemlékbizottság megrendelésére a marosvásárhelyi vártemplom műemléki vizsgálatát és felmérését, a széki templom leírását. Újraépíti a domokosi leégett templomot, megépíti az új palotallvai templomot. És szerződik Kolozsvár műemlékeinek részletes összeírására (ami elmaradt).

Amikor megszervezik Kolozsvárt — immár a felszabadulás után — a művészeti intézeteket, az új főiskola részére kiutalt öt épületet kell rövid idő alatt — kö-

zel négymillió-hétszázezer lejes beruházással — használhatóvá és a célnak megfelelővé tenni, felszerelni és berendezni. (Ez épületek között volt a Kós Károly tervezte sétatéri Múcsarnok és Mátyás király szülőháza, amelynek restaurálása 1943-ban félbemaradt.) Nagyon nehéz körülmények között birkózott meg Debreczeni a munkával. Másfél év után a művészeti felsőoktatást szakok szerint szervezik újra. Ekkor Debreczeni Lászlónak a képzőművészeti intézet talpraállításában kell részt vennie, adminisztrációját beindítani. 1955-ben kinevezik az akkor felállított népművészeti tanszékre. Két év után a tanszék megszűnik; Debreczeni az ábrázoló mértan (amelyből a polgári iskolában kitűnő alapképzést nyert) tanítását veszi át.

Debreczeni László 1953-ban részt vesz az államilag elrendelt műemlékösszeírásban; egyedül végzi el Kolozsvár épületemlékeinek leltározását, 272 épületről készít hivatalos előírási jegyzéket. Erről terjedelmes jelentést terjeszt az Akadémia elé, és felolvasást tart a kolozsvári fiók művészeti szakosztályában (1955). Az összeírásnak építészettörténeti tanulságairól az 1957-ben kiadott *Kelemen Lajos Emlekkönyvben* számolt be. Mint a műemlékbizottság tagja részt vesz a kolozsvári főtéri nagytemplom restaurálását előkészítő szakcsoport munkájában. 1955 és 1958 között — mint meghívott tanár — a Bolyai Tudományegyetemen a hazai építészeti történetét adja elő. Ez időben tanulmányozza Torockó építészetét, amiről beható tanulmányt írt, majd a helyi múzeum megrendelésére leírja Nagyenyed műemlékeit.

1954-ben műszaki előadóként kapcsolódik be ismét a református egyházi építések és műemlékek ügyeinek intézésébe. Egy év múlva Kós Károly mint az egyház főgondnoka újraszervezeti az egyházkerület műemlékvédő és építésügyi bizottságát, majd felállíttatja műszaki hivatalát is. Debreczeni László ez utóbbi vezetője lesz, s az építési és műemlékügyek szakelőadója. Ebben a minőségében ellenőrzi a belvárosi (Farkas utcai) templom általános restaurálását, majd később megváltik hivatalától, de megmarad külső munkatársnak, s végzi tovább is a műemlékek gondozásának fontos munkáját. Napjainkban főleg renoválási tervek készítését végzi: terveinek száma felszárnaál több. De különösen sok írásbeli munkát végez. Műemléki és műszaki vizsgálatokról készült jelentései, a helyszel felvételek, építési munkaprogramok, a saját tervekhez írt indokolások, kivitelezési utasítások, a beküldött tervekről szóló véleményezések kötetekre menő anyagot tesznek ki; számuk közel jár a 300-hoz. Mindezekben az írásokban és a hozzájuk kapcsolódó levelezésben rengeteg munka, tudományos értékű anyag fekszik, a tapasztalatoknak egész tárháza.

Debreczeni László sokoldalú munkásságának értékelése minden tevékenységi területre vonatkozóan külön tanulmányt kívánna. Összefoglalásul itt csak rövid utalások adhatók.

Jelentőségben első helyen áll *a műemlékek kutatása és védelme terén kifejtett munkássága*. Egymaga volt művészettörténész, régész, renoválási műszaki tervező és művészi igényű építő-kivitelező. Amit másutt külön munkacsoportok végeznek, azt ő egyedül csinálta. Már a *műemlék* mivoltát illető álláspontja is jellemző: „*Tudományos szempontból nincs különbség kicsiny és igénytelen, nagy és gazdag műemlék között.*” A legszerényebb épületnek is olyan figyelmet szentel, mint a legjelentősebbnek. E főfogásnak köszönhetően Debreczeni László dolgozott nálunk a legkövetkezetesebben a *népi műemlékek* feltárása és védelme érdekében. Munkájában az az elv vezet, hogy az épületemléknek bármilyen stílusú részletét meg kell őrizni, és úgy kell bemutatni, hogy a különböző korokból származó részeit, elemeit a kevésbé avatottak is érzékelhessék (pl. a kalotaszegi Kiskapus gótikus református temploma, 1931). Ezért ellensége a „purista” renoválásnak és a „stílszerűség” jegyében hamisító restaurálásnak. Ami egy épületen későbbi hozzáadás, az az illető korszak formáit, jegyeit hordozza. Ezért Debreczeni a szükséges bővítések, kiegészítések, átalakítások esetében az új részeket a régi erdélyi építőhagyományok szellemében, de ugyanakkor korszerű megoldásokkal végzi el, s arra törekszik, hogy ezek révén az épület harmonikusabb, értékesebb legyen (pl. Maroskoppánd, torony-hozzáépítés, 1932; Homoródklánd, templombővítés, 1937). Az is elve, hogy „nincsen olyan rossz állapotban levő építmény, amelyet a mai műszaki tudással és eljárásokkal ne lehetne megerősíteni, fenntartani”, s ezért a legkülönösebb konszolidálási módokat alkalmazza. Klasszikus esete a megdőlt és lebontásra ítélt székelyszenterzsébeti torony, amelyet az ő előírása szerint egészében állítottak függőlegessé (1936). S ha más mód nincs, attól sem idegenkedik, hogy a megerősítő szerkezetet funkciója érzékeltetése végett nyíltan láttassa. Külön gondja még a falusi templomok egészségvédelme. Ebben a kérdésben egyszerű és házilag is könnyen végrehajtható eljárásokat vezet be, különösen a falak nedvtelenítése érdekében.

Új építéseiinek tervezéséről maga így írt (1941): „Új tervezéseimnél igyekeztem az erdélyi történelmi és népi hagyományok szellemében dolgozni. Kós Károly és Wigand [Ede] voltak útmutatóim, de igazában én is itt tanultam, ahol ők: a múlt

emlékein és a nép alkotásain.“ És valóban: a Debreczeni László tervezte épületek mentesek mindenféle régi kánontól, szabványtól. Helyiek, puritánok, célszerűek. De a körülmények folytán ő még egyszerűbb, még takarékosabb, mint a mesterei: „És míg ők [...] szabadabb fantáziával dolgozhattak, nekem minden invenciómat a szükséges anyagi viszonyokhoz kellett alkalmaznom. Adni kellett a legegyszerűbb megoldást, a legegyszerűbb külsőt, de az ne legyen sivár; a lehető leggazdagabb tér- és anyagkihasználást, de a legjobb szerkezettel.“ És éppen e megszorításokból születtek legérdekesebb komplex tervei, amelyek nálunk alig is látott típusokat jelentettek (pl. iskolával, irodával, papilakkal kombinált templomok — Jód, Ratosnya, 1931; Bábony, 1936; Homoródfürdő, 1941). Hasonlóképpen különleges megoldásokat alakított az épületszerkezetekben. Kiváltképpen a fából való szerkesztés terén, ahol egészen egyedi típusokat hoz létre a fedélszékre felnyúló belső terek képzésében (pl. Mészkö, 1931; Mezőszengyel 1936; Homoródoklánd, 1937; Palotailva, 1941; Kolozsvár, Írisztelep, 1954). El lehet mondani, hogy ma a régi ácsszerkezeteket ő ismeri nálunk a legjobban, és alig van valaki, aki a fából való épületszerkesztésben annyira otthon volna, mint ő. Ebben való szervenvelde nem egy esetben vitte rá, hogy az ács munkából gyakorlati vezetéssel és kézi munkával is kivegye részét.

Tevékenységének másik tere az *ipar- és díszítőművészeti tervezés*. Ennek sorában számos berendezést, bútort és egyéb iparművészeti tárgyat tervez (pl. Mészkö, 1931; Kiskapus, 1931; Erdőszentgyörgy, 1935; Homoródoklánd, 1937; Szászrégen, 1938; Kolozsvár Diakonissza Intézet, 1939; Tordatúr, 1974). Díszítő tevékenységében tervezett festett mintákat mennyezetekre (Mészkö, Magyaroklánd, Tordatúr) és bútorokra. Tervez emléktáblákat, síremlékeket, hímzésmintákat is.

Grafikus módorát Wigand Ede, Kós Károly, Kozma Lajos és más építészek művein fejlesztette ugyan, de mindig nagy hiányát érezte a módszeres stúdiumoknak. A húszas években ígéretes tehetségű rajzolóként tűnt fel, és később is mint grafikus vált ismertebbé. Tény az is, hogy az építészeti grafika terén ma itt társ nélkül áll. Előszeretettel rajzolt dekoratív kisgrafikai dolgokat, ex libriseket, záródíszeket. Rajzolt lapcímeket, illusztrációkat és metszett linóleumokat. Különösen jelentősek régies jellegű írásgrafikával készült munkái. A könyvművészetben is megmutatta tudását és lehetőségeit. A rajzaiból 1929-ben kiadott *Erdélyi református templomok és tornyok* című albuma a grafikai kiállítás tekintetében kiemelkedő példája az erdélyi könyvkultúrának.

Szakírói munkássága több ágra oszlik. Művészettörténeti, népművészeti, építészeti tanulmányokat, cikkeket közölt, nem sokat, de mindig jelentőst monddott, és célba talált. Nem szerette a „könnyed“ írásokat. És sohasem vett tollat a kezébe csak azért, hogy *írjon valamit*. E téren talán túlságosan is megfogadta Kelemen Lajos intését: ne írjon addig, amíg nincsen birtokában minden szükséges adatnak, s amíg nincsen teljes, átfogó képe a tárgyról. Íme ízelítő példának három különböző tárgyú és jellegű írásának címe: *Fatornyos hazámból I—XII*. (Ifjú Erdély, 1928—1929, könyvalakban: *A mi művészetünk*, 1940); *Tudományos életünk elsorvadása* (Erdélyi Fialatok, 1939. 3—4.); *Széljegyzetek egy népművészetünkről szóló munkához*. Ortutay Gyula kétkötetes művének bírálata, szakkörökben nagy feltűnést keltett (Erdélyi Múzeum, 1942. I.).

A Debreczeni László életútjáról és életművéről alkotandó kép nem lehet teljes *általános közéleti tevékenységének* érintése nélkül. Ebben jelentős szerepe van a Tizenegyek indító hatásának. Még fiatalon vesz részt az erdélyi magyar értelmiség ifjúság első önálló megmozdulásában, az *Erdélyi Fialatok* című főiskolai lap megalapításában (1930) és mozgalmának munkájában a népi program egyik képviselőjeként. Később a Pítvar háziipari szövetkezet egyik megalapítója. A Tamási Áron szerkesztette *Vasárnapi Szót* (az *Ellenzék* mellékletét) megindító (1939) haladó szellemű csoport tagja.

A nép iránti hűségét bizonyítja vallomása: „Amíg falun laktam — jóllehet háromesztendős koromtól már nem »paraszti« házban nevelkedtem — falusi gyermekek között éltem; azok voltak játszó cimboráim, pajtásaim, iskolatársaim, verekedő feleim. A felnőtt falusi emberek *emberei* voltak példaképeim. [...] A falu életéből és világából legfeljebb ha öt esztendőt (4—9 éveim között) láthattam öntudatosabban. De az akkor nyert benyomások mérhetetlenül gazdag emléktárként élnek bennem ma is. [...] Kolozsvárt a város egyik szegény negyedében napszamosok, kétkezi munkások és más »kisemberek« között nőttem fel. [...] A közép osztályba életformáimat tekintve sohasem tudtam, lelkiileg nem is kíváncsoktam eljutni. [...] Szellemit tekintve két kiválóan nagy egyéniség — Kelemen Lajos és Kós Károly — mellett értem férfivá és forrottam egyéniséggé magam is. Egyiktől hajthatatlan egyenességet, a másiktól törhetetlen harcosságot láttam; mindkettőtől pedig a népnek és a múltnak mély, *realista* szeretetét és igaz megbecsülését tanultam.“

A fél évszázados tevékenységben Debreczeni László tudása széles körűvé fejlődött, maga pedig kulturális tevékenysége nyomán különálló egyéniséggé nőtt. Tudományos működése révén kiérdemelte a szakemberek elismerését, megbecsülését. De ő sem kerülhette el azok sorsát, akik „ez ugaron“ nagy dolgokra vágytak... Nem adatott meg számára, hogy a fiatalon vállalt munkát bevégezve, eredményeit közzétéve láthassa. Ehhez — annak idején — nyugalmasabb idők kellettek volna. Nem érthette el művészeti, műemlékvédelmi célkitűzéseinek megvalósulását sem. Ehhez sokkal több hivatalos támogatás és megértés kellett volna, mint amennyit kapott. (Tervezeteinek nagyobb része nem épült föl.) Ez volt élete legnehezebben viselhető próbatétele: küzdeni évtizedeken át a falu szellemi elmaradottságával, a helyi vezetés tudatlanságával, sokak közönyével nagyon sokszor — egyedül. Grafikai munkái egy részének pusztulását is meg kellett érnie. Ám a hetvenöt éves Debreczeni László ma is dolgozik, és sokszor elmondja: ha arra ítélnék, hogy ne dolgozzék, az egyet jelentene számára a halálos ítélettel...

Debreczeni László: Hó alatt (1930)